

ÖSSZEFOGLALÓ KÖNYVSZEMLE.

Tóth Árpád.

Ma, amikor a tehetségtelenebb poéták is egyre hangosabban sirnak fel, ha az irodalmi kritika nem elégszik meg hazafias lelkesedésükkel és becsületes polgári erkölceikkel, hanem művészetet is követel tőlük, a becsületes magyar kritika szinte félve nyúl olyan poéta terméséhez, aki nem kövesztette szavalmánnyá trianoni könnyeit és azon a magányos úton haladt, amely éppen azért olyan magányos, mivel más, mint a mienk, s nem oly böles élet-megelégedéssel sugárzó, mint ezeké a hangos mellveréssel igazolt „magyar“ poétáké. Megvallom, irigylem a boldogságát azoknak a poétáknak, akiknek ökle sohasem szorult keserűségtől össze, akikre a nap mindig csak fénnyel ragyog, akik a magyar faj útját ma is ugyanabban az irányban haladónak látják, mint húsz esztendővel ezelőtt, s akik a lelkükben sohasem érezték a kétség, céltalanság, talajvesztettség kínjait. Irigylem őket, de az én lelkemhez közelebb férkőzik Vörösmarty vívódása, Komjáthy erón felüli akarása, Vajda tragikus boldogtalansága. És mindenek felett azt vallom, hogy a lélek tartalma egymagában még nem művészet; hiszem, hogy a lírikus nem válogathatja meg költészetének ihlető hangulatjait, nem tehet lakatot vergődő szívére, hanem csak azt szólaltathatja meg, ami egész lelkét betölti.

Valljuk meg, kissé messze mentünk a helyes irodalompolitika értelmezésében. Míg egyrésztől meg kell követelnünk a költőtől a felelősséget abból a szempontból, hogy egy közönségnek szólván és annak a lelkét önkéntelenül is valamely irányba lendítvén, az az irány nem közömbös, hanem felelősséggel teljes a nemzet élete szempontjából, másrészt arról a követelésről sem szabad soha lemondanunk, hogy minden költői megnyilatkozás költői legyen. A helyesen felfogott nemzeti kritikában ez a két szempont egységbe olvad, harmóniában marad, nem engedi sem az egyik, sem a másik végletet egyeduralomra

De más hibába is estünk; elszoktunk attól, hogy a költő megnyilatkozásait élő szív dobbanásainak tekintsük és ne az egyes dobbanásokat vegyük a maguk külön mivoltában, hanem a lelket, s azt is életviszonyaiban, sorsában és miliójében megérteni törekedvén. Ritka az az emberi lélek, amelynek prizmája mozdulatlan, amely az életből feléje áramló fényt és árnyékot mindig egy töréssel adja vissza; a legtöbb ember a boldogság és boldogtalanság szirtjei között hányódik és szava nem lehet olyan békés a boldogtalanság örvényében, mint a boldogság verőfényében. A kritikushoz is lélek szól a költészet virágai-ban, s balga az, aki nem a virág természete szerint vizsgálja a virág illatát.

Milyen növény képébe tudnám beleképzelnéi annak a korán elhünyt poétának az alakját, akinek posthumus verskötetéről óhajtok szólani? Eszembe jut egy őszi alkonyat, amikor Gyöngös szőlőhegyeinek zezgúgos útjait jártam, s a piros és sárga közt vergődő színek úgy ragyogtak felém a szőlőlevelekről, mintha mindannyian a borús Dionysos bús temetési menetét köszöntenék; és a köztük siető szellő panaszzava oly jajongva surrant fülembé, hogy ifjú derekam elnehezedett, fejem lekönyult, reményem elszállt, s roskadtan dőltem az út mentén ki-dőlt szőlőtő terméstelen árvasága mellé.

Tóth Árpád költészete engem erre a koránhaló szőlőtőre emlékeztet: megvolt benne is a természet áldása, hogy mámoros gazdagságban gyűjtse magába az élet teljét, de a sors gyökértelenné tette; színt adott neki, de a boldogság eseppei nem fogantak meg benne. Örök szomjúság gyötörte és költészete ennek a szomjúságnak rezignációja. Lelke állandóan a bű tükreben fürdik, verseiben csudes bánata zokog. „Mint züllött küllök rivó teugelyen, átfordulnak a régi és a sáros bűbáratok szédülő lelkén, monoton körforgással, újra, újra.“ Ez a szomorú rezignáció uralkodik költészetében. Mi ennek az oka? Pontos feleletet erre a kérdésre verseiben nem kapunk, de ott látjuk tört lelkű atyjának, a debreceni szobrásznak torzóját, „akit meg se láttak, bár választott magyar volt, s ki este szomorúan most nagyokat borozgat...“ És látjuk édesanyját, a bús, szelíd aszszonyt, aki kora sírba hervad el, a korai halál ígétét hagyva nehéz ígétül fiára. Ez az ígét levethetetlen teher, elfojthatlan tudat, az örök szomorúság szétfúhatatlan köde. Amit első gyűjteményének első versében mond, az az ő költészete: „A lel-

kem, a lankadt, fekete rózsza szelíden hervad itt.“ Valóban, Tóth Árpád költészete az őszi hervadás, meg van benne a hervadás szomorúsága, de a hervadó őszenek színpompája is.

A panasznak legtöbb konkrétumával első kötetében találkozunk (*Hajnali szerenád*). „Egy ifjúember, aki fáradt“ lép elénk benne; elhagyatottnak, magányosnak érzi magát, aki poézisével is csak egy-két perere tudja lekötni néhány szomorú leány és fáradt férfi tetszését, s aztán egyedül marad gyűrött vágyaival. Lelke finom esodákra sóvárog és olesó kacajok között kell didergőn meghúzódnia, mint a nyomorú vadorzónak a vak, sáros bozótban, meddő, didergő lesben. Nagynéha egy-egy halk, meleg szépség remeg feléje, távoli s illanó káprázat a homályban, s csak annál iszonyúbb utána a sötétség. Máskor azzal hitegeti magát, hogy a kisvárosi élet meggyógyítja, megbékélteti, hisz ott nem izgatja majd új távlat, nem gyötrik a problémák, de felmerednek előtte a szürke dolgok mélyén rejtőző kínzó titkok. Az élet komor sínjei közt olykor fényt és meleget lehelő állomás után sóhajt, feleség, boldog otthon után, de hamarosan ráébred nyugvástalan szörnyű kóborlására, melyen a pihenések: bús kéj és mérgezett esték. Zord vízióban látja, hogy életútja tömkeleggé hogoződik, hurokba görbül és kuszasága nem oldozódhat a drága cél felé. Reménytelen s hazárd útján a halálvágy lappang mellette és az élet szépségetorz mosolyt csal ajkára. Csupán az emlék ringatja enyhe álomba, vagy a megbékélt mindegy-legyintés csendes, fáradt resignációba.

Hogy kristályosodik ebből a hangulatvilágból költészet? Maga mondja egyik szonettjében:

„Igen, ez csak vers: lim-lom, szép szemét,
Játék, melyet a halk gyermek, a Vágy
Faragsál s olykor lustán félbehágy
S merengni húnyja álmatag szemét.“

Másutt szerelmét rejti „furesa és zengő szavai síró bilinesébe“ és „furesa szavakat ötvöz, ékszereknek, hogy e bús köszöntűkkel halk dalai menjenek, sírjanak és haljanak meg.“ A költeménynek nála kettős hivatása van: kiesurranása az a mélabúnak, de mákony is, melynek filigrán művészetével elbibilődve enyhíti állandó ködét. Mákony neki a szavak színes hímzése, gondosan megtartott dallama, formai gondja. Ezért ír szonettet, ezért lüktet verseiben az időmérték, ebből ered költészetének csodás

ötvozművészete. Hiszen el sem lehet képzelni a rezignáció számára illeszkedőbb formát a szonettnél, ennél a minden viharzást, minden küzködést márványformába szorító költői formánál. Petrarca lelkének harcai is ebben símultak el és Du Bellay is — akit Tóth Árpád oly ősi csendüléssel tolmácsolt — ebbe rejtette el vágyának örvényeit. De az igazi szonett mégis érezteti azt a belső előzményt, amely ide engedte a költőt; Tóth Árpád szonettjeiből is a mélabú tengerének képe mered reánk, a tompaságba halkuló zenének szívet lenyügöző szomorúsága. Költészetének első varázsa a dallamnak ez a hangulatsugárzó ereje.

A formakészség mellett megkap ennek a költészetnek csodálatos fantáziája. Mindenek előtt a beszédjét teszi színessé és illatossá és alig van sora, amelyben a szónak ezt a varázsát meg ne csodálnók. Nehéz példát hoznunk fel erre, mert ez a nyelv természetesen annyira egyéni és annyira egyéni hangulatot hord, hogy egy-egy példa a szokatlanságával inkább meglepne, mint gyönyörködtetne. Posthumus kötetéből mégis ideiktatok két mondást: az egyik helyen ezt mondja: „békítő vég-kortynak keresem a kútját“, azaz a forrást, amelyből a megbékélést remélheti halálának megérzett küszöbén. A másik képe egy tátrai versében parázslik élénk; a rezignáció egyik keserű pillanatában fájó szívvel tűnődik útfélre-esett önmagán, kedve, vágya szétfoszlik az esti ködben, s — úgy látja — „nyomukban, mint fekete bundás, begyűrt süvegű öreg kondás, hallgatva ballag a lemondás.“ A hangulatból önkéntelenül merülnek fel ezek a képek a költő lelkében és bármilyen tarka, váratlan és szokatlan is a szövődésük, bármennyire friss és új is a kapcsolódásuk, nem érezzük erőltetettnek őket, mert belesímulnak az őszi hangulat színes kaleidoszkopjába. Nem önmagukban élnek, hanem csak a vers hangulati egészében. Ott értjük, hogy a sötétség, az éjszakára felöltött sötét csuha hogyan bomlik le hajnalban a fák törzséről és hogy borzong meg a jó lüvösben a hirtelen meztelenre vetkőzött erdő.

Leggyakoribb attitüde Tóth Árpád költészetében a tűnődés. Második kötetében (*Lomha gályán*) a legerősebben ezek a tűnődő versek éreztetik a költő lelkületét. A hajnali városban megigézi szemét a kis trafikosleány és a költő elmélyed a szemében, elképzeli gondolatait, hogy a maga fájdalmas kijózanultságát a végső akkordban elsőhajtsa. Máskor a régi kutat nézi

el csendben, vagy egy furesa, ferde fát vagy a lámpa fényét és gondolatai messzszemerengő szeme elé a szomorúság örök fátyolát vetik. A fátyol azonban csak a hangulat színtónusát szabja meg, a tónuson belül tarka élet kápráztat; élet, amelyet mindenbe életet sugárzó érzékeny szíve tesz érzővé, változatossá, szemléletessé. Ennek a kötetnek legtöbb verse nem más, csak a költő beszéde önmagával. A legbensőségesebb líra. És ha van megszólított, az se más, csak a költő szívében élő vagy haldokló vágy, halkuló remény, foszladozó emlék. Ahol hosszabb a vers, ott szinte érezzük a költői célzatot, a versírás szándékát; de ahol foszlány marad, ott az önkéntelen merengés halk suhanását, nem költeményt élünk át benne. Erre kényszerít bennünket ilyenfajta verseinek kompozíciója is: oly természetes önkéntelenséggel fonódik kép képhez, sóhaj sóhajhoz, gondolat gondolathoz. Legvilágosabb szemléltetője ennek az „Esti ének”. Az első versszak a hold megjelenítése; a második a szoba bútorainak lelkét tárja fel, a harmadik pedig a szobában levő önmagát. A dal a szerelmes odaadásnak épp oly csendes vallomása, mint a szerelmes felé röpített vágyódó tekintet, de szuggesztív ereje abban a fokozatosságban van, amely a hold és bútorok alázatosan kúszó hódolatán keresztül visz el a költő esdéséhez egy csendes simításért, „Mellyel minden dolgok lététől létem csendesen eloldod...” Még a boldogság, amit szerelme remél, csak a tompa tünődésnél tud kikötni. A tavaszi égen úszó fellegben — aranyfelhő, aranyhajó! — angyalt remél és kérve kéri: „Ringass a hűvös, szűzi térben, míg lázat és bút felejték én...” A felhő angyala nem szánja meg, de meghozza az enyhítő ringatást a poézis csendes melódiája.

Tóth Árpád, amikor tollához nyúl, „bánatát is felveszi, mint szemüvegét”; és mégis, minden újabb kötete hozott valami újat is olvasóinak, a bánat kohójáról, a lélekről. Harmadik gyűjteménye (*Az öröm illan*) egyre többször telít meg a szabad természet hangulatával, illatával. „Április”-a líránk legfrissebb tavaszi dalainak egyike: olyan könnyed, mint a tavaszi szellőben himbálódzó pókháló. A kis katicabogár, ez a pettyes zubonyú, fürgé lábú és esinos kis matrózfiú, a szunnyadó télmező, ez a fáradt vén paraszt, kinek csendben nő a fűszakálát megcihálja, majd méznél illatosb szellőfésűvel megfésüli a jókedvű tavaszi szél, s aztán sarkonforduló, kitört padlásablakot villogtat, mint zsebtükröt pajkos nebulók..., a friss tavaszi hangulat-

nak erejével hatják át az olvasó lelkét. De ezeknek a verseknek a ritmusát is hallani kell ahhoz, hogy az ember megértse erejüket; szabadjon itt egy esti képét idéznem:

„Mint halk csapatban szürke nyest
A hegyre kúszik már az est
S a bokrok alján meglapúl:
Itt-ott egy-egy halk fény kigyúl
S a vak bozóton átremeg:
Lámpák vagy bús állatszemek! . . .

A kép zenei lüktetése nélkülözhetetlen a szemlélet elemeihez (próbálja az olvasó skandalva olvasni az első sorokat!). De maguk a szemléleti elemek is ellenállhatatlan hangulatot szügerálnak. Nézzük ezt a megindulást:

„Éjféli. Zokognak tompán, szaporán, Teketén
Az ablakok: minthogyha szomorú ujjak vernék . . .”

Vagy ezt a képet: „a szív falán a bánat, mint nyirkos, sűrű gomba . . .” A maga földízű igazságával milyen sokat mond ez a bánat kínjáról, a szomorúság terhééről!

Az örökös szomorúságon ebben a kötetben két érzés üt át: az egyik az élet apró szépségeinek a megpillantása („Hisz oly egyetlen drága az élet halk virága, annak kéne örülni, szennyektől megtörülni!”), a másik a magyar sors végzetének a visszautasítása. Tóth Árpád (a doctus poeta) Berzsenyi hatalmas ódájának a hangján és ritmusával kiáltja el dacos kiáltását:

„Ha sántán, sírva, reszketeg is, de föl!
Koporsók közt is, táncra csak, élni még,
Hajh, szörnyűbb tán a hős halálnál,
Jöjjön a bátor, a hősi élet!”

És elér a szomorúságnak legkietlenebb partjára is, a csömör kiesordulásáig. A békét, a nyugalmat az ember-utáni esendő eljöttétől tudja csak remélni, a fájó őanyag is csak akkor sóhajthat: „Immár a kinnak vége!” — csak akkor lenghet ki a boldog légből a hős szörnyszárnyú Béke. Csárdának látja a világot, hol „az ész meleg sugarú mécsét a részegek leverték és a pokoli koresma sötétjén fojtogatja a lihegő és kores Ma minden szép Tegnapunkat . . .” (1917-ből valók e sorok!) Érti, hogy minden fény és öröm ellenére megdönthetetlen, konok trónusán ül a Halál. A Végzet ostora egykedvűen kergeti a világokat.

Posthumus kötetét (*Lélektől lélekig*), annak új hangját önmaga így jellemzi:

„Bár hangja dadogóbb és fénye ritka,
De érzed? — mélyebb, s — érzed? több a titka,
S nemcsak magad fájsz benne, de a tág
Egész világ“.

Csakugyan, ennek a verseskönyvnek nincs meg az a formai ötvösművészete, az a ritmusjátéka, amit az eddigiekben láttunk. Szereti az egyszerűbb formákat, a nyugati ritmusvirágok helyén „paraszi csokrok, bazsalikom, viola, szarkaláb, szemefvidító, kedves, egyszerű mezei tarkaság“. A fáradt ember lemondása ez? vagy a megváltozott hangulat illeszkedő köntöse?

Igen, a hangulata sem a régi már; nem a borúja változott meg, nem az ég vált derüssé felette, hanem az élettapasztalat mélyítette világszemléletét nyugodtabbá. Az önmaga sorsát immár nem nézi egyedülállóan, a maga bánatát legsíróbb bánatnak: csöppnyi élete eltörpül a világegyetem nagysága előtt, egyes szomorúsága elsatnyul az élet nagy borúja előtt, „és lassan elszégyeli kicsordult könnyeit“. A rezignáció most parthoz vezette: „Ember vagy. Punctum. Annak is szegény.“ Hiszen érzékeny lelke felszívja a billió mérföldekről jövő fény fájdalmas panaszát, a csillagvilágok árvaságát, s ebben a saját szíve minden keserű fájdalomra felolvad.

Érzi, hogy ilyené, szomorúvá rendeltetett; az ősök jobbagyi sorsa, fáradt gesztusa, holt könnye, halvány lemondása szabta meg az öröklődött sejtekben az ő örök melancholiáját. És ebben az öröklött mélabúban érzi át az egész emberiség esalódását, céltévesztését, reménytelenségét. Ugyanaz a vergődő lélek kiált itt felénk, mint amelyik Vörösmartyban az „Emberrek“ kétségbeesését sikoltotta. Boldogtalan fantáziája úgy képzei, hogy a bíbor alkonyat nyomasztó esendje az Isten halálát siratja; és ennek a halálának az ember, a gennyes föld szülötte az oka. Ott fekszik a felhők felett a „halott Isten; fejénél az Antares és Orion ragyog, körülé térdén sírnak az árván maradt angyalok, teteméhez zarándokolnak a bolygók népei; de csak akkor szakad fel a véres seb, amikor az ember lép a halotthoz. És ennek a rettentő tudatnak nyomán gyásszá komorul az arca:

„Mert ember vagyok én is, én is,
Az Isten véres gyilkosa . . .“

Máskor dermedt hangulat fogja el: talán már nem is a földön élünk, hanem a föld alatt, ahová vad idő vihara rázott, és míg a világ egyre süllyed és zokog, egymás nyakába mart köröm-

mel lihegnek az emberek. A keserű kétségbeesésnek ezek a legkomorabb jajszavai.

És mégis ebben a kötetben köszönt reánk a békés szerelem boldogsága: „irreális, édes pillanat“. Szavának zenéje olyan ezekben a szerelmi énekekben, mint a nehéz illatú mirtus lehellete: mögötte a nemhitt boldogság a csendes melancholia köntösébe öltözik. Mintha egyszerre lépett volna elébe a Boldogság és a Halál!

A magyar lélek ősi szomorúsága ebben a kötetben hán totta le magáról a szomorúságban való gyönyörködés játékos ruháját, az egyéni sors kesernyés ízét, és izzott át a költő a magyar lélek faji szomorúságának fekete ércévé. Sötét világ, mint a sohasem derülő örök éj; nyomasztó légkör, mint a szétfúhatatlan köd felhője; de mögötte egy vérző szív vergődése hallatszik. Szépsége ez az örök ború? Magában nem, de a költő lantjának zenéjében szépséggé nemesül. *Alszeghy Zsolt.*